
Kiss Sándor

7.
Az idő költeménye
Koherenciaviszonyok Marguerite Duras
***Les Chantiers* c. novellájában**
KISS SÁNDOR

„Az időnek van a novellában valami olyan egysége, amely nem feltétlenül található meg egy regényben” – mondta egy 1955-ös rádióinterjúban Marguerite Duras.¹ Az írónőnek az a novellája, amely a jelen tanulmány tárgyát képezi – *Les chantiers*² („Az építkezések”, 1954) –, ezt a megállapítást kitűnően szemlélteti. Az idő természetesen semmilyen elbeszélésből nem hiányozhat, a szóban forgó szöveg azonban azért figyelemre méltó, mert ebből az elmaradhatatlan tényezőből a koherencia sarokkövét alkotja meg. Így a mondatok közötti összefüggést biztosító szokásos – grammatikai és lexikai – kapcsolatokon túl működik a szövegben egy olyan lánc, amelynek szemeit határozott és mintegy kiemelt időmegjelölések választják el. E csomópontok között az egyes „láncszemek” valószínűsítik meg az (egyébként lineárisan előrehaladó) „cselekmény” darabjait, amelyek, mint látni fogjuk, nem csupán közvetlenül előadott történetekből épülnek fel: ezekhez szorosan kapcsolódnak strukturális szempontból „háttérként” viselkedő szövegdarabok, leginkább leírások és a főszereplő tudattartalmi. Az elbeszélés ilyen szerkesztése természetesen bizonyos értelemben banális, azonban – és a novella szövegének ez egy második figyelemre méltó vonása – az egyes láncszemek belső struktúrája feltűnő hasonlóságot mutat, kialakítva egy már egyáltalában nem banális, mintegy diskurzustípusok szabályos váltakozása révén megragadható koherenciát. A grammatikai-lexikai, a diskurzustípusokkal jellemezhető és az időmegjelölésekből adódó koherenciaviszonyokon túl – mintegy ezek fölött – a szövegben jelen vannak a novella teréből adódó, egymással összekapcsolható szimbolikus tárgyak (elsősorban egy „építkezés”, *chantier*),

¹ Ld. Marguerite Duras: *Œuvres complètes* I, Bibliothèque de la Pléiade (Paris, Gallimard, 2011), 1525.

² Ld. az 1. jegyzetben idézett reprezentatív életműkiadás I. kötetében, 1083.–1108. oldal. A szövegből vett idézeteket követő oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak. – Mivel a szövegben egyetlen építkezésről van szó, a címbeli többes szám meglepő, magyarázható azonban valamilyen filozófiai általánosító szándékkal, amely kiderül a novellából. Marguerite Duras írói módszeréről elbeszéléselemleti szempontból ld. Skutta 1981.

amelyek a mű jelentésével állnak közvetlen kapcsolatban, és a globális értelmezés szintjén hoznak létre koherens szerkezetet.³

Az elbeszélést tagoló időmegjelölések két viszonyítási ponthoz igazodnak, mégpedig a két szereplő első, majd második találkozásához. E pontok megnevezése egyszerű: *leur rencontre* ‘találkozásuk’, majd *leur deuxième rencontre* ‘második találkozásuk’.⁴ A főszereplőnek tekinthető ‘férfi’ (megnevezése, ha nem személyes névmással történik, *l’homme*; a másik szereplőt legtöbbször az ő nézőpontjából látjuk) és a ‘lány’ (*la jeune fille*)⁵ között egy harmadik találkozás is történik, amely azonban már a szöveg utolsó strukturális egységének felel meg; viszonyítási pontot nem képez, és az első két találkozástól abban is különbözik, hogy nem az ‘építkezés’ mellett jön létre, hanem, szimbolikus jelentőséggel, a természetben. A viszonyítási pontok használata révén létrejövő tagolás a szöveg jelentését tekintve nem neutrális, mivel az előrehaladó idővel a férfiban növekszik a várakozás intenzitása – az első találkozás után a másodiké, a második után a harmadiké. Ugyanakkor az időmegjelölések eloszlása egyenetlen: már a találkozásoké sem szimmetrikus, mivel az első a novella elején történik, a harmadik a végén, a második viszont a végéhez közelebb, a szöveget nagyjából 3:1 arányban osztva; a viszonyított jelölések sorában pedig – a második találkozás előtt – van egy hosszabb szünet. Eddig a szünetig az explicit időjelölések a következőképpen alakulnak. Az első találkozás után – amely külső szemlélő számára úgy írható le, mint a két szereplő megismerkedése és rövid beszélgetése az „építkezés” közös szemlélése során, közel a szállodához, ahol mindketten nyaralnak – a narrátor szükségesnek tartja, hogy egy pillanatra kilépjen az elbeszélés folyamatából, ezzel az egyszerre összefoglaló és előreutaló megjegyzéssel: *C’était de cette façon que les choses avaient commencé entre eux* (1086) ‘így kezdődtek közöttük a dolgok’. A lineárisan ábrázolt időben ezt a mondatot követi az első viszonyított jelölés: *Il y avait de cela trois jours* ‘ez három napja történt’, majd a visszautalások a következő sort alkotják: *Pendant la première*

³ E komplex felépítés révén elégíti ki a szöveg azt a követelményt, amelyet Petőfi S. János fogalmaz meg a kompozíciót illetően: „A kompozíció (...) a szöveg megformáltságának vertikális arca, azaz azok a szöveg megformáltságára vonatkozóan értelmezhető relációk, amelyek a szöveg alkotóelemeit mind magasabb és magasabb fokú hierarchikus egységekké szervezik mindaddig, amíg létre nem jön a szöveg egésze, mint a legmagasabb fokú hierarchikus egység” (Petőfi 2004: 31).

⁴ Mivel a novellának nincs magyar fordítása, az idézett francia szövegrészekhez saját fordításomat csatolom, amelyben igyekszem az eredetit pontosan követni, „műfordítói” szempontok mellőzésével.

⁵ A határozott névelő, amely ‘a férfi’ és ‘a lány’ megnevezéseket megelőzi, természetesen nem anaforikus (mondhatnánk, az azonosítás metanyelvi: „a férfi, akiről beszélek”, „a lány, akiről beszélek”). A ‘lány’-t ‘fiatal lány’-nak (*jeune fille*) nevezve Marguerite Duras alkalmazkodik a hagyományos művelt nyelvhaszálat szabályaihoz.

nuit qui suivit leur rencontre (1086) ‘az első éjszakán, amely találkozásukat követte’; *Dès le lendemain de leur rencontre* (1087) ‘már találkozásuk másnapján’; *Le surlendemain de leur rencontre* (1087) ‘találkozásuk után két nappal’; *Il s’était passé cinq nuits et cinq jours depuis leur rencontre* (1092) ‘öt éjszaka és öt nap telt el találkozásuk óta’.

Az időbeli koherenciát fenntartó szintagmák között kialakul a szövegnek az a sajátja, amelyet a diskurzustípusok többé-kevésbé szabályos váltakozásának nevezünk. Események formájában tudjuk meg azt, hogy a férfi mindinkább vágyik az új találkozásra, minden délelőtt és minden délután visszatér abba a szálloda melletti fasorba, ahol együtt nézték az „építkezést”, miközben néhány szót váltottak (kívülről nézve ebben állt a „találkozás”), és a szálloda ebédlőjében minden étkezéskor figyeli a lány viselkedését, aki egyedül ül egy asztalnál, akárcsak ő, elég távol ahhoz, hogy a férfi érdeklődését ne vegye észre; és az események sorába illeszkedik az is, hogy a férfi tudatfolyamatai nyomon követik, rendezik és különböző irányokban meghosszabbítják a külső történéseket. Azonban a tudatfolyamatok tartalma, akárcsak mindaz, ami az ebédlőben napról napra megfigyelhető (az olvasó számára a férfi észlelései által közvetítve), az – igen takarékosan előadott – események síkjától többé-kevésbé élesen elválva mintegy háttérre képez, amely a szöveg legnagyobb részét elfoglalja. Mármost az „események” és a „háttér” megkülönböztetése itt elsősorban egy konkrét nyelvi opozíció alapján lehetséges, ugyanis a hagyományos francia irodalmi stílusban – amelyet a novella szerzője teljes mértékben elfogad – szemben áll a történéseket időbeli egymásutánban előadó elbeszélő múlt (*passé simple*) és a helyzeteket ábrázoló, időbeli sort nem jelentő folyamatos/leíró múlt (*imparfait*). Így észlelhetjük egymást követő eseményekként azt, hogy (az első éjszakán) a férfi ‘gondolt’ (*crut*, 1086) valamit arról, hogy a lány mit fog tenni; majd azt, hogy ‘délben viszontlátta a lányt az asztalnál, szokás szerint’ (*À midi il la revit à table comme d’habitude*, 1087), és ‘úgy találta, hogy (...) azt mondta magában, hogy’ (*il trouva (...) Il se dit*, 1087). A *passé simple*-ek közeit kitöltő hosszú *imparfait*-sorok alkalmasak arra, hogy – kimondatlanul is rendszerint a férfi nézőpontjából – értesüljünk a helyzet apró módosulásairól és az általuk kiváltott benső történésekről, amelyek nem feltétlenül volnának időbeli sorba rendezhetők. Ily módon, mint már utaltunk rá, a „cselekmény” mintegy megkettőződik: az időben közvetlenül megragadható váz mögött helyezkedik el egy lassan változó pszichológiai realitás, amelynek lényege a tudatosan épülő szerelmi vágyakozás. E tudatvilág leírása során a szereplő elméjébe látó, „mindentudó” narrátor pontos összefüggésekbe helyezi a körülmények mérlegelését, a várható eseményekre vonatkozó számításokat és a kételyek oldásához szükséges érvelést.

A találkozást követő első éjszakán, majd másnap a lány megpillantása után a férfi elméjében végbemenő benső mozgások természetesen a közösen szemlélt „építkezéshez” kapcsolódnak, lényegüket tekintve azonban a lány belső életét

kívánják rekonstruálni, akárcsak a novella sok későbbi részletében, miközben a férfi érzelmileg reagál is a lány lelkivilágáról alkotott elképzeléseire. A tematikus progresszió⁶ pontosan szolgálja e pszichológiai komplexum ábrázolását. A szóban forgó éjszaka rövid rajzában a benső mozgás az imént idézett *crut* nyomán bontakozik ki, és egymásra rétegződik benne egy feltételezés (a férfi azt gondolja, hogy a lány nem marad a szállodában, a közeli „építkezés” miatt, amelynek látványa délután megdöbbsentette), az ebből adódó szorongás, valamint egy olyan várakozás, amely egy töről fakad ezzel a szorongással (a férfinak talán még tetszene is, ha a lány ‘annyira különc volna, hogy otthagyná a szállodát’⁷ csak azért, mert aznap felfedezte az „építkezést” – pedig akkor biztosan nem láthatná viszont); mindehhez hozzáadódik a férfinak az az elképzelése, hogy elég könnyen belenyugodna a lány távozásába. A tematikus progresszió jellemzésére és a narrátor módszerének megvilágítására mutassuk be a rövid részlet szerkezetét. A feltételezés a *crut*-tól függő szokásos tárgyi mellékmondat formáját ölti (‘azt gondolta, hogy’), majd a mondat tartalma nominalizálva, konceptuális anafora formájában ismétlődik, miközben a nominalizáció új szemantikai elemet is hoz, ez a ‘szorongás’: ‘Ez a szorongás bizonyos értelemben talán várakozás is volt’.⁸ Ezzel a mondattal a narrátor elszakad a függő beszéd-től, „helyzeteleírást” nyújt (főmondatokkal, *imparfait*-ban, és mint látjuk, a „mindentudás” bizonyos korlátozásával); ugyanakkor a leírás során rövid lineáris progresszió vezet be új elemeket: ‘ez a szorongás’ mint téma rémaként kapcsolja magához a ‘várakozás’-t, amely majd újra témaként viselkedik: ‘Ez a várakozás ellentmondásos volt, és ha teljesül, a férfinak kevés esélye lett volna, hogy valaha is viszontlássa a lányt’.⁹ Az elvont főnevek után ismét ‘a férfi’ kerül téma-szerepbe; lexikai ismétléssel a most idézett mondatban (*l’homme*), majd grammatikai anaforával (*il* ‘ő’) továbbra is alanyként a következőben: ‘De akkor még azt képzelte, hogy meg tudna békülni a lány távozásának gondolatával’.¹⁰ E néhány mondatból álló szövegrészlet alapján nagyjából fogalmat alkothatunk az időmegjelölések közé eső szekvenciák felépítéséről, ahol az explicit grammatikai kapcsolatok és a lexikai utalások pontos kimunkálása, valamint a tematikus progresszió mindenekelőtt a komplex tudattartalmak részletes, minden aspektusra kiterjedő rajzát közvetítik, szükségképpen linearizált formában. A választott részlet azt is megmutatja, hogy az elbeszélés és leírás folyamatában ritkák a nar-

⁶ Az elbeszélés „előrehaladásának” általános kérdéseit és a téma/réma viszony változatainak jellemzését illetően Combettes (1998: 90–104) összefoglalására támaszkodunk.

⁷ *pousser la singularité jusqu’à quitter l’hôtel* (1087).

⁸ *Cette crainte était peut-être aussi, dans un certain sens, une attente* (1086).

⁹ *Cette attente était contradictoire et si elle avait été satisfaite, l’homme aurait eu peu de chances de jamais la revoir* (1087).

¹⁰ *Mais il en était encore à ce moment-là à imaginer qu’il pouvait s’accommoder à l’idée de son départ* (1087).

rátor szubjektív megnyilvánulásai: a „mindentudás” korlátjának bevallásán kívül (‘bizonyos értelemben talán’) mérlegelheti a valószínűséget (‘kevés esélye lett volna’) és utalhat a történetben később várható mozzanatokra (‘akkor még azt képzelte’). Ilyen előreutalás történt, mint láttuk, a szereplők megismerkedésének pillanatában (‘így kezdődtek közöttük a dolgok’),¹¹ amikor együtt nézték az „építkezést”, a szálloda kerítése mellett, az út túlsó oldalán. A férfi látta már korábban, a lányra azonban, aki aznap vette észre, olyan hatást tett, hogy egy darabig – találkozásuk előtt – a közeli erdőben kellett sétálnia, majd az első beszélgetés során kilátásba helyezte, hogy kiköltözik a szállodából, egy ilyen különös és borzalmas dolog miatt, amilyennek nem kellene a szálloda közelében lennie. Az, hogy a lány így viszolyog az „építkezéstől”, fontos szerepet játszik a férfi szerelmi érzésének kialakulásában, s így a tárgyi valóságnak ezt a darabját feltétlenül el kell majd helyoznünk a szövegkoherencia szimbolikus szintjén.

Hosszan időztünk a találkozást követő első éjszaka rajzolatánál, egyrészt azért, mert tömör formában mutatja a diskurzustípusok kapcsolatát az időmegjelölések által határolt strukturális egységen belül, másrészt azért is, mert az itt kialakult tematikus progresszió és utalási rendszer szolgál kiindulópontul a szöveg további strukturális egységeinek koherens felépítéséhez.

A másnapi és harmadnapi események és a hozzájuk kapcsolódó lelki folyamatok előadása során a narrátor elég szorosan tartja magát a most leírt mintához. Az időmegjelöléshez mindkét szekvencia elején csatlakozik egy kiinduló helyzetet jellemző, egyben visszatekintő megjegyzés, az imént jellemzett *plus-que-parfait* segítségével: ‘Már találkozásuk másnapján várni kezdte a lányt a fasorban’;¹² ‘Találkozásuk után két nappal erősebb volt már a vágya, hogy viszontlássa’.¹³ Párhuzamos a két szekvenciában a folytatás is: először csekély számú külső esemény történik, méghozzá mindkét napon nagyjából ugyanazok – a férfi hiába várja a lányt a fasorban, csak az ebédlőben pillanthatja meg; majd pszichológiai események következnek. Ezek előadása kezdetben a szokott módon, függő beszédben történik: (a férfi) ‘úgy találta, hogy’, ‘azt mondta magában, hogy’ (első szekvencia), ‘bevallotta magának, hogy’, ‘megállapította, hogy’ (második szekvencia; a második szekvenciában az idéző főmondatok egyhangúságát né-

¹¹ Ez az előreutalás a rákövetkező időjelöléssel együtt egyúttal fontos demarkációs pont is a szövegben, amit kiemel a *plus-que-parfait* nevű igeidő (múlthoz viszonyított múlt) használata (*avaient commencé*): *C’était de cette façon que les choses avaient commencé entre eux. Il y avait de cela trois jours. Depuis il ne l’avait revue qu’aux repas, de loin* ‘Így kezdődtek közöttük a dolgok. Ez három napja történt. Azóta csak étkezéskor látta viszont a lányt, messziről’ (1086). Ily módon az előreutalásból harmadnapra visszaütalás lesz, amit megerősít még egy *plus-que-parfait* (*avait revue*).

¹² *Dès le lendemain de leur rencontre, il avait commencé à l’attendre dans l’allée* (1087).

¹³ *Le surlendemain de leur rencontre, son désir de la revoir avait grandi* (1087).

mileg oldja, hogy a narrátor a férfi előrehaladó gondolatmenetének jellemzésére becsempészhethet egy-egy szubjektív megjegyzést: ‘és akkor már bevallotta magának, hogy’, ‘sőt odajutott, hogy azt mondta magában, hogy’¹⁴). Néhány ilyen mondat után azonban a narrátor nagyjából felhagy a függő beszéddel, az idéző főmondatok megszűnnek, és a tudatfolyamatok (*imparfait*-ban fogalmazott) ábrázolása mostantól leginkább két módon történhet; azt mondhatnánk, hogy a „mindentudó” narrátor felváltva aknázza ki pozíciójának két aspektusát. Egyrészt az idéző mondatok megszüntetésével – a „szabad függő beszéd” révén¹⁵ – lehetséges a szereplő szubjektivitásának közvetlen nyelvi megjelenítése. Így a találkozás másnapján, az ebédlőben a lányt figyelő és elemző férfi benső következtetései és érvelése először mellékmondati rémák az ismételt főmondati *verbum cogitandik*hoz mint témákhoz képest (a nyelvtani koherencia alapszintjén ez egyúttal a hímnemű és a nőnemű személyes névmás világos váltakozását is jelenti): a férfi azt állapítja meg a lány viselkedéséből, hogy ennek a történetek ellenére sincs szándékában elköltözni, és feltételezi, hogy a lány egyszerűen csak kerülni fogja a továbbiakban az „építkezést”. Az idéző mondatok azonban hamarosan eltűnnek, és a koherenciát a nőnemű személyes névmás (*elle*), valamint az *imparfait* tartja fenn, így a további következtetésekben: *Il se dit que ce qui devait lui être pénible, c’était seulement de voir le chantier (...) Elle s’efforçait donc de ne pas y revenir* (1087).¹⁶ A másik lehetőség természetesen a tudatfolyamatok kívülről láttatása (hasonlóan az első éjszaka eseményeinek ábrázolásához). Az ilyen részletekben a narrátor továbbra is mérlegelhet esélyeket: röviddel a most idézett részlet után ismét felmerül a lány esetleges különségének motívuma, majd el is enyészik, hiszen az „építkezés” felfedezése nem bírta őt távozásra – de nem okozott ez csalódást a férfinak, aki most kevésbé fogja érdekesnek látni? A tudatfolyamatok „belülről” történő megragadása és „külső” megközelítése nem válik el élesen; azt mondhatnánk, hogy a férfi lelki életéről szóló beszámolójában a narrátor alapjában véve azonosul ennek nézőpontjával, azonban alkalmaz egyfajta külső kontrollt, amely egyébként közelebb vihet a mű szimbolikus jelentésének megértéséhez.¹⁷ Midőn a férfi a lány gondolatait sorba állítva eljut oda, hogy a lány bizonyára megértette, milyen gyerekes dolog lett volna elmenekülni a szállodából az „építkezés” közelsége miatt, a

¹⁴ *Et alors, déjà, il s’avoua que; Et il en vint même à se dire que* (1088).

¹⁵ A „szabad függő beszéd” (*style indirect libre*) kialakulásáról ld. Lips 1926. Elbeszéléseleméleti szempontból, a narrátor magatartását illetően világítja meg az eljárást Skutta 1987: 97–98.

¹⁶ ‘Azt mondta magában, hogy ami kínos lehetett a számára, az csupán az építkezés látványa volt (...) Próbált tehát nem visszamenni oda.’

¹⁷ Az elbeszéléselemélet szokásos kategóriáit alapul véve azt mondhatjuk, hogy a narrátor „mindentudása” váltakozik egy „szereplőt kísérő” magatartással (*vision avec*, Todorov 1966: 142).

„második nap” előadása így végződik: ‘De vajon bátorság volt ez, egyfajta állhatatosság vagy tisztánlátás? Semmi ilyen. Köznapiság, mint mindenkié’.¹⁸ A kérdés és a válasz egyaránt származhat a szereplőtől és a narrátortól; mindenesetre a narrátor közvetlen jelenléte és értelmező magatartása megerősödik a strukturális egységek végén, amint tapasztaljuk a „harmadik nap” tudati eseményeinek lezárásakor. Mint láttuk, ez a szekvencia is egyszerű függő beszéddel indul: a férfi ‘bevallotta magának’ (hogy jó, hogy a lány legyőzte félelmét, hiszen különben nem lett volna többé alkalmuk a találkozásra), ‘megállapította’ (hogy örül ennek)¹⁹ stb.; azonban a lelki események jellemzése és jelentőségük kifejtése egyre inkább kicsúszik a férfi kizárólagos nézőpontjából, és a „harmadik nap” végén (amikor a férfi végleg elszámol magában ún. csalódásával, és a lány „köznapisága” örömforrás lesz a számára) a narrátor észrevétlenül ismét elemző attitűdöt vesz fel, és a férfi benső világában történő változásra magyarázatot keres: ‘a lánynak ez a csekély hibája [hogy ti. nem heves különként viselkedett, hanem megbékült az „építkezés” közelségével] csak még különösebbé tette őt a szemében, közelebbé, mert bizonyára valószerűbb’.²⁰ A „harmadik napról” szóló beszámoló befejező részében a narrátor összefoglaló pszichológiai értelmezéshez jut el, két párhuzamos mondatban,²¹ amelyek absztrakt szinten, helyettesítési folyamatként fogalmazzák meg a férfi átalakulását. Az első mondat szerint a lánnyal történt találkozás a férfi számára „elméjének” eseményéből „életének” eseményévé vált. A második mondat sajátosan tér vissza a ‘valószerűség’ fogalmához, amely ezúttal is a ‘tökéletesség’-gel kerül szembe: ‘A férfi nem igényes szemlélőként, tökéletességet keresve tekintett már erre az eseményre, ilyen tökéletességet különben is csak a művészettől várhatnánk’.²²

A most megvizsgált két szekvenciában – a „második nap” és a „harmadik nap” előadásában – az (egyébként szabályos és érthető) tematikus előrehaladás során különféle, szó szerinti vagy tartalmi ismétlésekből, ill. egyes témarétegek új és új megjelenéséből kialakulnak olyan egymást keresztező vonulatok, amelyek a befogadó emlékezetében rögzítenek a szöveg üzenete szempontjából fon-

¹⁸ *Mais est-ce que c'était du courage, une forme de constance, de lucidité ? Ce n'était rien. La banalité de tous* (1087).

¹⁹ Ez fontos apró mondat a férfi önfelfedező útján: *Il constata qu'il en était content* (1088).

²⁰ *ce léger défaut la faisait plus singulière à ses yeux, plus proche parce que sans doute plus réelle* (1088).

²¹ Ezek el is határolódnak az előző részlettől az *ainsi* ‘így’ diskurzusszabályozó elem segítségével.

²² *Il avait cessé de le voir en spectateur difficile, qui exige la perfection, quand on ne peut attendre pareille perfection que de l'art* (1088).

tos összefüggéseket. Ezek az olykor *izotópiának*²³ nevezett kapcsolatok szövegünkben főképp egyes mondatok rematikus részét fűzik össze. Mint már kiderült, a lánynak a férfi által történő megítélése szempontjából fontos sorozatot alkotnak a különtség / köznapiság / tökéletesség / tökéletlenség fogalmai, a hozzájuk kapcsolódó „csalódással”, amelyet a férfi a lány viselkedése miatt érez, majd vonzalma mélyülésével átértelmez. A „harmadik nap” végére már mindenképpen kialakul a ‘tökéletesség’ (*perfection*) tagadásából származó ‘különösség’ (*singularité*, a melléknév nőnemű alakja *singulière*) izotópiája, amely a férfi lelkivilágában megfelel a születő szerelem intellektuális feldolgozásának. A férfinak a lányról alkotott véleménye döntően függ attól, hogy milyen lelki reakciókat tulajdonít a lánynak az „építkezést” illetően, ez riasztó tárgyként sorozatos említéseivel kíséri a ‘különösség’ izotópiáját, s már csak ezért is szimbolikus jelentőségre tesz szert, azonban ez az ‘építkezés’-izotópia diffúzabb, a szöveg elejétől kezdve jelen van, és a mű szempontjából alapvető jelentése fokozatosan világosodik meg. Az „építkezés” mint objektum mintegy mellékesen jelenik meg és foglalja el helyét a térben a szöveg elején: a fasor mellett található, a szálloda kerti rácsának közelében. Úgy adódik, hogy egy délután a férfi és a lány az út mentén fekvő objektum két végében állnak meg; a lány nem látja a férfit, a férfi viszont azért figyeli őt, mert nem érti, miért nem tért vissza sokáig az erdőből, ahová belépett (később beszélgetésükből kiderül, hogy az „építkezés” látványa készítette menekülésre). E véletlen együttlétből, amely a két szereplő megismerkedését elősegíti, már közvetlenül adódik az „építkezésnek” valamilyen szimbolikus szerepe: mondhatnánk, lelki katalízis-szerep a férfi számára, aki ‘megértette, hogy akaratlanul életének egyik legtitkosabb pillanatában lepte meg a lányt’,²⁴ amikor az mintegy megbabonázva bámulta az „építkezést”. Ezen a ponton lép ki először a narrátor az elbeszélés folyamatából: metaforikusan előbb ‘tolvaj’-hoz (*voleur*) hasonlítja a férfit, majd – kihasználva a nyelv hangzó oldala által kínált lehetőséget – játékosan, de sokatmondóan ‘erőszaktevő’-nek (*violeur*). És az elbeszélésnek ettől a pontjától kezdve (re)konstruálja a férfi a lány lelkivilágának mozzanatait, amelyeket legtöbbször az „építkezéssel” hoz összefüggésbe: „Amikor már egészen a lány mellett állt, meglátta mozdulatlan feszültségbe dermedt arcát, és bizonyos volt benne, hogy az építkezést nézi”.²⁵ Eközben maga az objektum ölt egy új, már nem egészen materiális dimenziót, a

²³ Ennek az A. J. Greimas (1966: 96) által javasolt fogalomnak pontos és célravezető alkalmazását láthatjuk a liège-i μ -csoport költészetretorikai művében (Groupe μ 1990). Ugyanebből a műből merítettem ihletet a „tabuláris”, azaz nem merőben lineáris, hanem egyben hálózatszerű olvasáshoz.

²⁴ *il comprit qu’il la surprenait, sans l’avoir voulu, dans l’un des instants les plus secrets de sa vie* (1085).

²⁵ *Lorsqu’il fut tout près d’elle, il vit son visage pétrifié dans une intensité immobile, et il en fut certain, c’était bien le chantier qu’elle regardait* (1085).

férfi és a narrátor közös nézőpontja szerint: egyfelől létezése szokványosnak tűnik – ‘világos falai között semmi említésre méltó, legalábbis semmi váratlan’²⁶ –, másfelől mégis, ahogyan ott elfekszik a térben, belső ‘üressége kissé sajátos’ (*vide un peu spécial*). A két szereplő itt következő találkozása és beszélgetése során a borzadozó lányt a férfi nevetve próbálja megnyugtatni: ‘Szokásos dolog ez (...) időnként kell, hogy készüljön ilyesmi’.²⁷ Közvetlenül a már elemzett „első éjszaka” előtt tehát az ‘építkezés’-izotópia viszonylag rejtélyes objektumot mutat: az emberi léthez tartozó, mégis visszataszító realitást. Ugyanez a következtetés adódik az objektum természetét illetően a férfi későbbi (a „második nap” keretében leírt) reflexióiból: szerinte a lánynak tudnia kell, hogy szerte a világban találkozhat olyan dolgokkal, amelyek az „építkezéshez” hasonlóan menekülésre ösztönözhetnék. De hogyha mindig elmenekült volna előlük – teszi hozzá a férfi gondolatban a „harmadik napon” –, akkor bizonyára nem is találkozhattak volna, hiszen ‘a lánynak végül nem lett volna más menedéke, mint maga a halál’.²⁸ Mint látjuk, a férfi a lányról gondolkodva egy pillanatra szélsőséges övezetbe téved, és a szöveg befogadója hajlani fog arra, hogy a nagyon sajátos „építkezést” is ebbe a zónába helyezze.

A következő három napnak – ennyi van hátra a legközelebbi viszonyított időjelölésig (ez a találkozástól számított ötödik nap, 1092) – az elbeszélés előrehaladásában egyrészt az a funkciója, hogy a diskurzustípusok eddigi váltakozását megőrizve kiszélesíti a tematikát, elsősorban a ‘nézés/megfigyelés’ motívumának kiemelésével, másrészt viszont az, hogy a férfi benső világában a vágy sajátos önmozgása révén felépítse egy leendő tökéletes találkozás bizonyosságát. A szövegben ez az időszakasz három egyenlőtlen hosszúságú darabra oszlik. Először egy rövid, tipográfiaiilag is elhatárolt részletben folytatódik a férfi reflexióinak egyszerre külső és belső szempontú leírása, amelyhez csatlakozik egy ismétlésre épülő cselekvéssor. A ‘köznapiság / tökéletesség’ izotópiája mentén a férfi összekapcsolja a lány „építkezést” elfogadó „köznapiságát” a saját gyöngeségével, amely segített neki elfogadni ezt a „tökéletlenséget”, és a két „elfogadásból” (*accepter*, ismétlődő főnévi igenév a mondaton belül²⁹) létrehoz önmagában egy tematikus előrehaladást jelző új pszichológiai szintet, amelyet a *complicité idéale* kifejezés jelöl (1088) – ennek az ‘eszményi cinkosság’-nak az elképzelése kell ahhoz, hogy a férfiban tovább növekedjék a lány megismeré-

²⁶ *il n’y avait rien entre ses murs clairs qui fût digne de remarque, rien d’inattendu en tout cas* (1085).

²⁷ *C’est une chose courante (...) de temps en temps il est nécessaire de les faire* (1086).

²⁸ *elle n’aurait pu trouver finalement d’autre refuge que la mort elle-même* (1088).

²⁹ Majd szintén kétszer fordul elő, a két következő mondatban, a *déception* ‘csalódás’ főnév – a két lexéma jellegzetesen különbözik (sokszor egymással ellentétes értelmű) preverbiumban.

sének vágya, ‘minden nap, minden félnapon’.³⁰ A rövid elhatárolt részlet következő mozzanata a férfi cselekvését viszi tovább új tematikus előrehaladásként, a tudatállapotot rögzítő *imparfait*-sor után azonos alanyú *passé simple*-ekkel, amelyek azonban ismétlődő cselekvést jelölnek: a férfi a találkozást szeretné újraélni, és minden nap várja a lányt a fasorban az „építkezés” közelében – hiába.³¹ Az obszesszió kialakulása a szöveg szerkezete szempontjából egyfajta negatív orgonapont: egy frusztráció ismétlődése három napon át, ami után valami újnak kell kezdődnie.

Az időszakasz középső, több oldalt elfoglaló része visszatér az *imparfait*-hez, és ebben a leíró formában tudósít arról, hogy a szálloda ebédlőjében a férfi hogyan figyeli a lányt. A leírásból három réteg bontakozik ki: a tér, a lány viselkedése, a lány viselkedésének értelmezése. A narrátor követi eddigi módszerét, előbb külső, objektív lejegyző, majd mindinkább átengedi a nézőpontot a férfinak, végül olykor saját nevében foglalja össze, ami a férfi lelkivilágában módosult; a nézőpontváltásnak ezt az irányát a szóban forgó részletben többször is nyomon követhetjük. A térbeli keretnek (ebédlő alakja, étkezőasztalok és vendégek elhelyezkedése) meggyőzően kell bizonyítania, hogy a lány nem észlelheti a férfi figyelő tekintetét; ismét szokásához híven a narrátor elhelyez itt egy-egy előreutaló elemet: a férfi ‘nagyon vigyázott, hogy a lány még ne vegye észre, milyen megfigyelés alatt tartja’; ‘a lány még bizonyára nem tudta, hogy feltűnt a férfinak’. A lány viselkedéséből természetesen azok a mozzanatok sorakoznak fel, amelyeket a férfi tovább fog gondolni: ahogyan eszik, ahogyan nézi a világot maga körül. Az értelmezés külső szempontú leírásból indul:³² ‘[az étkezések alatt] a férfi megfigyelhette például, hogyan eszik. Jó étvággal, figyelmesen, szabályosan evett’. A következő mondat témája innen vezethető le, már értelmezés, de a réma még kívülről mutatja a férfi lelkivilágát: ‘Hogy ebből a nyugodt, rendszeresen táplálékra éhes testből utasította el az építkezés látványát, ez tetszett a férfinak’.³³ Ismét találkozunk az ‘építkezésre adott reakció’ izotópiája a ‘köznapiság’-éval, miközben ez utóbbi az ‘egészség’ motívumával színeződik. A következő két mondat rémája éppen ebből az összekapcsolódásból adódik – még

³⁰ A szóban forgó rövid részletet éppen ez a narrátori megállapítás vezeti be, *imparfait*-ban fogalmazva (*Son désir de la connaître grandissait chaque jour, chaque demi-journée*, 1088), és a reflexiók leírása során meg is marad ez az igeidő: egymást átható folyamatokról van szó, nem logikai rendről.

³¹ *Il se mit à l'attendre (...) Pourtant il s'obstina (...) Trois jours de suite il fit ainsi* ‘Várni kezdte (...) Ennek ellenére kitartott (...) Ezt tette három napon át’ (1088–1089).

³² Itt egyetlen mondatban visszatér a *passé simple*, jelezve az időbeli folytonosságot: *Ces repas furent pour lui l'occasion d'observer bien des choses à son sujet* ‘Ezek az étkezések alkalmat adtak neki, hogy sok mindent megfigyeljen a lányt illetően’ (1090).

³³ *Que ce fût de ce corps tranquille, régulièrement avide de nourriture qu'elle eût repoussé la vue du chantier, cela plaisait à l'homme* (1090).

mindig külső nézőpontból értesülünk a férfi vágyának új fokozatáról (*alliance transportante* ‘lelkesítő összekapcsolódás’, *ravissement* ‘elragadtatás’). Egyértelműen a férfi nézőpontja érvényesül, amikor elképzeléseinek változását megfogalmazza önmaga számára. A vágyakozás elmélyülésével az izotópiák jellegzetes utat járnak: a lánynak az ‘építkezés’ miatti borzadása ‘ritka érzékenység’ jelévé lesz, és ennek szolgálatába áll a ‘köznapiság’-ból és ‘egészség’-ből kibomló ‘gazdag, természetes erő’. A két izotópia egy pillanatra egybefut: a lány rémülete immár nem más, mint ‘a legértékesebb szélsőség ebben az életteli lendületben’.³⁴ A nézőpontváltozások következő, az előzővel párhuzamos „futamának” témája a tenispályákat figyelő lány. Itt a szekvencia végén a narrátor kívülről rögzíti a férfi benső változását, aki maga is szívesen szemléli a teniszezőket, azonban eddig csak a távolról érthetetlen játszmák abszurditása hatott rá – most azonban új örömforrás számára azt látni, hogy ‘a játékosok természetes módon helyezkednek bele várakozásának véget nem érő és átlelkesítő idejébe’.³⁵ A mondat – s egyben a tenispályák szemlélésének futama – a ‘várakozás’ (*attente*) szóval fejeződik be. Szövegbeli környezete révén a banális szó értéket teremt: visszautal arra a korábbi eseményre, hogy a férfi várni kezdte a lányt az „építkezés” közelében, azonban a ‘várakozás’ minősége közben megváltozott. Immár a férfit hatalmába ejtő boldog feszültséget jelenti, és a középpontban marad a nézőpontváltozások utolsó „futamában”, amely a részletet lezárja. A lány továbbra sem veszi őt észre, a többi férfit szemléli az ebédülőben, de meglepő ugrással (jellegzetes demarkatív kötőszót használva) a narrátor elindítja az asztalnál ülő lányra távolból tekintő férfi fantáziáját, a szokásos szabad függő beszéd formájában: ‘Pedig ő is ott van a lánnyal, ő az, aki várta, ő van rendelve ennek a lánynak’.³⁶ A felfokozott vágyakozás új szintje a férfi bizonyossága a lány leendő érzelmei felől. A lányról alkotott benső kép ebben a bizonyosságban teljesedik ki: a vonzerő növekedéséből adódik a leendő találkozás szükségszerűségének érzése. A jellegzetes, már ismét a narrátor által közvetített rémák az ‘öröm’-re utalnak: ‘Amikor a lány a többieket nézte, a férfi örvendezett’³⁷ [hiszen tudta, hogy ő az egyetlen, aki illik ehhez a lányhoz]; ‘Ezek a megfigyelései erőt adtak neki’.³⁸ A találkozás elképzelése egy leendő ‘mosoly’-ban összponstosul, amely kontextusa révén szimbólummá emelkedik: az a mosoly, amellyel a férfi üdvözli majd a lányt, első találkozásuk óta tart, ‘lát-

³⁴ *l’extrémité la plus précieuse de cet élan de vigueur animale* (1090).

³⁵ *les joueurs s’installaient naturellement dans la durée interminable et exaltante de son attente* (1091).

³⁶ *Pourtant il s’y trouvait avec elle, lui qui était celui qui l’attendait et qui lui était destiné* (1091). A francia szöveg tömörebb: az *il* és *elle* névmások és különböző eseteik használatával hosszasan megtakaríthatja a *l’homme* és *la jeune fille* szintagmákat.

³⁷ *Lorsqu’elle regardait les autres, l’homme se réjouissait* (1091).

³⁸ *Ces observations le reconfortaient* (1092).

hatalatlan forrás' (*source invisible*, 1091). Az emlékezésbe belép az „építkezés” emléke, és az izotópiák ismét új színben találkoznak, mivel a lány feltehetően elfelejtette korábbi elborzadását, és ez már nem is a ‘köznapiság’ megnyilvánulása, hanem ‘imádandó naivság’-é (*naïveté adorable*, 1091). A férfi megfigyelő munkája révén³⁹ elméjében felépült a lánynak az a tudatosan értelmezett képe, amely, úgy tűnik, már teljesen egybeesik a korábbi vágyképpel – csak nem tartozik hozzá az az elvárás, hogy a lánynak el kellett volna menekülnie a szállodából.

Az időszakaszt harmadik, rövid darabként egy – tipológiailag ismét elhatárolódó – visszapillantás zárja le. A férfi felidézi a kapcsolat kezdetét, a lány ‘vallomását’ az ‘építkezés’ láttán, a narrátor tolmácsolásában, de néhány szabad függő beszédben előadott mondat szokásos közbeiktatásával. Kulcsszó itt az ‘esély’, amely megadatott azon a napon a férfinak; azonban nemcsak a lányról alkotott elképzelés teljesedett ki elméjében, hanem az a meggyőződés is, hogy ő bárki másnál alkalmasabb arra, hogy egy ilyen vallomást magába tudjon fogadni.

Öt éjszaka és öt nap telt el tehát a találkozás óta, és a férfin belül, mintegy befejezett képről a diskurzus áttér a lány külső szemléletére. A váltakozó diskurzustípusok elvének megfelelően a férfinak tulajdonított, szabad függő beszédben fogalmazott kérdés után (‘Milyen is ő valójában?’) a narrátor a férfi nézőpontján keresztül rövid fizikai leírást ad a lányról (fekete haj, világos színű szem, erőteljes testalkat), majd visszajutunk a férfi belső beszédéhez. Az ő meghatározó emléke a lány „építkezés”-től elfordított tekintete, és a döntő motívumok között ez az „építkezés” immár elnyeri végleges helyét: a „kivételességgel” fonódik össze. A férfi talán senkit sem látott még, aki ily természetes módon bánt volna saját tekintetével. Ez a reflexió a férfit – a tematikus progresszió rémájaként – egyfajta kezdőpont-élményhez vezeti: ‘„És miért ne?” – mondta magában. Miért ne most először?’⁴⁰

És valóban itt, a novellának mintegy kétötöd része után az idő számítása megváltozik. Az eddig alkalmazott időmegjelölések viszonyítási pontja az „építkezésnél” történt találkozás volt; s mondhatnánk, egy benső építkezés és a valóságot átértelmező pszichológiai munka révén az elmúlt öt nap alatt a férfin belül kialakult a lány egyfajta tökéletes és befejezett képe, ahonnan vissza kellett térni a valóságba. Az időszámítás mostantól bizonyos értelemben a második

³⁹ Itt a narrátor egy pillanatra szükségét érzi, hogy felidézze az időkeretet és így mintegy saját jelenlétére emlékeztessen. Így kerül két *passé simple* a hosszú *imparfait*-sorba: *chacune des observations qu'il put faire sur elle ces jours-là le rassura* ‘mindegyik megfigyelés, amit tehetett vele kapcsolatban e napokban, megnyugtatta’ (1092).

⁴⁰ «*Et pourquoi pas ?*» se disait-il. *Pourquoi ne serait-ce pas la première fois ?* (1093).

találkozást előlegezi⁴¹, amelyben a férfi mind erősebben bízik, és úgy érzi, növekvő vágyakozása már nemcsak értelmet ad a valóságnak, hanem megváltoztatni is képes lesz. Az első és második találkozás közötti időszak jellemzése során azonban az időtartam valamelyest elhomályosul: a férfi időérzéke feloldódik a gyötrő vágyakozásban és a hozzá kapcsolódó reflexiókban. Érzése szerint 'jövője mintegy óceányi időre nyílt' (*Son avenir s'ouvrait sur une sorte de durée océanique*, 1100).

A narrátor tehát – saját diskurzusával – a valósághoz vezet vissza, amelyet a férfi egészében kíván átélni, ezért a lánnyal történt találkozásuk kerete felé fordul, és napjában kétszer elmegy megtekinteni az „építkezés” előrehaladását. Ez a visszatérés a belső események kiindulópontjához természetesen továbbfejleszti az „építkezés” izotópiájába sűrűsödő szimbólumot; másrésről a férfi számára egyszerre jelenti a szembenézést az „építkezés” valóságával és egy mitikus vagy babonás várakozás kezdetét, hiszen azt reméli, hogy egy napon a lány mégiscsak újra eljön a faszorba. A helyzet alkalmat ad a narrátornak arra, hogy rövid előreutalással összefoglalja a második találkozásig tartó, még bizonytalan hosszúságú időt: 'De a lány nem tért vissza még'.⁴² Ugyanakkor ennek az időtartamnak az első szakaszát a narrátor végig *imparfait*-ban adja elő: ismétlődő cselekvések, majd a végtelennek tűnő várakozás időtlensége fognak átvezetni egy dúsabb eseménysorhoz.

A lezáratlanságában ábrázolt ismétlődés kiindulópontja a férfi életében állandósuló szokás: a rendszeres szemlélődés az „építkezésnél”, amely kiváltságos helyszínné emelkedett a számára, egyúttal azonban meghitt helyszínné is lett, melynek különleges voltáról most értesülünk először részletesen, a férfi nézőpontján keresztül. Kiderül, hogy a munkálatok célja a korábban (1085) „sajátosan üresnek” nevezett objektum bővítése. Mivel a falakat most részben el kellett bontani, látható, hogy az eredeti területet az idők során bizonyos értelemben már teljesen beépítették, pontosabban rendeltetésszerűen felhasználták: minden négyzetmétere megtelt 'előre nem látható, ám végzetes ritmus szerint'.⁴³ Az „építkezés” csupán annyiban áll, hogy új falakat raknak, amelyek 'örökre magukba zárják majd a mező egy részét'.⁴⁴ Az 'örökre' kifejezés különös mélységet kap itt, akárcsak – még a férfi kezdeti reflexióiban – a 'halál' (1088), amely esetleg fenyegette az „építkezés” látványától megriadt lányt. Ezeket a szokatlan, szélsőségek felé terelő hangsúlyokat azonban érthetőbbé teszi, hogy a botránko-

⁴¹ A második találkozásig tartó időt egy utólagos időmegjelölés fogja pontosítani: a már bekövetkezett második találkozáskor kiderül, hogy a férfi tíz napon át várta a lányt a faszorban (1101).

⁴² *Mais elle ne revenait pas encore* (1093).

⁴³ *selon un rythme imprévisible mais fatal* (1094).

⁴⁴ *renfermer à jamais une partie de la prairie* (1094).

zást okozó objektum végső soron mint szokásos és szükséges realitás jelenik meg, már a fasorban történt beszélgetéskor (1086), és most is, a férfi kidolgozottabb megállapításaiban és meditációiban: ‘Olyan építkezés volt, amilyenből van több is. Igaz, különleges rendeltetésű. Csodálatosan szemléltette az emberi előrelátás erényének kifejlődését, mindamellet ezt az erényt éppen itt elég meglepő nyugalomban gyakorolták’.⁴⁵ Ha még lehetne kétségünk afelől, hogy mi volt valójában ez a – szokásos nevén soha meg nem nevezett – „építkezés”, a *mort* szó még egy futólagos említése ezt fel fogja oldani.⁴⁶ Azonban a munkálatok részletezése, majd annak megállapítása, hogy a már nem éppen fiatal férfiban egy ilyen látvány nem okozhatott rossz közérzetet, kiindulópont csupán a mélyülő vágyakozás jellemzéséhez. A szemlélődés leírása mintegy átcúsúszik a férfi gondolatainak közvetítésébe: már csak azért sem zavarhatta őt meg a látvány úgy, ahogyan mindenkinél várhatnánk, mert ‘amióta találkozott a lánnyal, ez a munkálat nem az volt a számára, ami volt a valóságban’.⁴⁷ Ami ott történik, azt már csak a lány szemével képes látni, saját „építkezés”-élménye helyét elfoglalja a lány „építkezés”-élménye. Ebben a részletben, amely ismétlődésre és változatlanságra épül, a statikus alapon túl így mégis van egy dinamikus mozzanat: a vágyakozás elmélyülése. Ennek megjelenítéséhez a részlet lezárásában a narrátor – aki most visszavette a nézőpontot – fény- és színhatásokból álló kicsiny metafora-szigetet alkalmaz: a férfi a ‘világos’ gondolatok tartományából ‘homályos’ világba jutott, és ‘lassan mind mélyebbre hatolt az ábrándok piros erdejében’.⁴⁸ A részlet felépítése tömörítve mutatja az egész novella szerkezetében uralkodó perspektívát: az „építkezés” témája beletorkollik a döntő motívumot képviselő rémába, a férfinak a lány világaról alkotott képébe. Saját létezését mintegy feladva a férfi a valóságot immár jelként éli át, és az idő, a nappalok és éjszakák csak a lány elképzelt belső életén átszűrve jutnak el hozzá.

Az irracionális reménykedés leírásába a narrátor eddig is beleszótt valamilyen ígéretet, és a második találkozásig tartó, bizonytalan hosszúságú idődarab következő szakaszában a férfi reménye megszilárdul, bár helyzete tárgyilagosan tekintve bizonytalan marad, és fel-feltörő kételyével meg kell küzdenie. A nézőpont továbbra is a narrátoré, aki előbb *imparfait*-ban folytatja a férfi lelkivilágának ábrázolását (olykor átlépve a szereplő gondolatait közvetítő „átélt beszéd-

⁴⁵ *C’était un chantier comme il en existe. D’une destination particulière, il est vrai. Il illustre à merveille le développement de la vertu de prévoyance chez l’homme, vertu qui trouvait à s’exercer là même avec une placidité tout de même assez étonnante* (1093–1094).

⁴⁶ A munkások ásóvágásai ‘magát a halál szót idézték fel’ (*le mot même de la mort*, 1094).

⁴⁷ *depuis sa rencontre avec la jeune fille ce travail n’était plus pour lui ce qu’il était en réalité* (1094).

⁴⁸ *il s’enfonçait lentement, chaque jour plus avant dans les forêts rouges de l’illusion* (1095).

be”), majd benső eseménysorokat is felvázol, *passé simple*-ek segítségével (‘azt gondolta’ / ‘megijedt’ / ‘megnyugodott’ stb.): ‘bizonyos volt benne, hogy a lánynak előbb-utóbb rá kell ismernie’;⁴⁹ ‘Azt gondolta, hogy a lány nem utazhat el, amíg valami nem történik közöttük, és hogy erre nem kell már sokáig várni’.⁵⁰ Mintegy a diskurzustípusok váltakozásának jegyében újra történnek apró külső események is, látszatra jelentéktelenek, mégis alkalmasak a férfi benső hullámozásának erősítésére. Ez az új szakasz kontraszt bejelentésével indul s egyben új kiindulópont jelzésével: *Depuis deux jours cependant* ‘Két nap óta azonban’ (1095). Ami itt új, az a lánynak egy – egyébként gépies – gesztusa: valahányszor az ebédlőbe lép, fejét a férfi felé fordítja. Természetesen visszatér a kezdő motívum: a férfi visszaemlékszik az „építkezésnél” történt találkozásra, s ebből az ismét megjelenő „témából” bomlik ki egy olyan „réma”, amely az elbeszélésnek ezen a pontján egyáltalában nem meglepő: a férfi remény és kétség között mérlegeli a második találkozás esélyeit. Éjszakai töprengése során a szorongás benső eseményeit követően ‘sikerült megnyugtatnia magát’ (*Il finit par se rassurer*, 1096), ám közben erőteljesen épül tovább a ‘félelem’ izotópiája: a férfi úgy ítéli, hogy ha a lány mintegy átvállalta tőle az „építkezéshez” kapcsolódó szorongást, az most más formában tér vissza hozzá – hiszen attól fél, hogy örökre el fogja veszíteni a lányt.

Ezt a második találkozásig vezető idődarabot az események szempontjából *crescendo*-hatás jellemzi: a korábbi motívumok ismétlődnek, azonban a férfi immár úgy tekinthet saját testére, mint amit ‘lesújtott a vágy’,⁵¹ benső életét kitölti lehetőségeinek számbavétele, és külső életében is mindegyre a lányhoz közelít, pontosabban felméri azokat a ‘képzelt vagy valóságos akadályokat, amelyek elválasztják attól a második találkozástól’.⁵² A félelmét elemző éjszakára fontos nappali esemény következik (visszatérünk az egyenesvonalú történetmondáshoz): a szálloda dohányzójában a férfinak van alkalma megfigyelni a neki háttal ülő lány blúzának gallérját, melyen nyomot hagyott a nyak súrlódása. A látvány felfokozza érzelmeit – hiszen a lány tudta nélkül lát valamit, amit a lány nem is láthat –, és ez az élmény újratерmti az ívet az „építkezésnél” történt találkozás és a jelen pillanat között. ‘Mintha ketten éltek volna együtt a lány testében, csak a lány ezt még nem tudta’.⁵³ A következő éjszakán a férfinak – a külső eseménysor egyenes folytatásaként – erősödő vágyával kell elszámolnia, amely úgy irányul a lány testére, hogy felidézi az ‘egészség’ és a vele összefonódó

⁴⁹ *il était sûr qu’il fallait que tôt ou tard elle le reconnût* (1096).

⁵⁰ *Il se dit qu’elle ne pouvait pas partir avant qu’il ne se passât entre eux quelque chose, et que cela ne pouvait plus tarder* (1096).

⁵¹ *Il considéra son propre corps frappé par le désir* (1098).

⁵² *les obstacles, imaginaires ou réels qui le séparaient de cette deuxième rencontre* (1099).

⁵³ *C’était comme s’ils avaient été deux à vivre dans ce corps qu’elle avait et qu’elle l’eût ignoré encore en ce moment* (1097).

‘kivételesség’ izotópiáját, valamilyen ‘mindenek fölött álló lazaság’ (*souveraine négligence*, 1098) formájában. Vágyakozása mind tudatosabb lesz, ‘teljesség-hez’ (*plénitude*) érkezik, és ez az elbeszélés ökonómiája szempontjából is egy-fajta telítettséget jelent, zenei hasonlaltal orgonapontot, amely megnyugvás és mégis változást sejtet: ‘Mintha hirtelen a türelem bájitalát ízlette volna meg, a türelem gyönyörét’.⁵⁴ S a második találkozásig – amelytől, mint rövidesen ki fog derülni, már nem vagyunk nagyon messze – a narrátor ismét felfüggeszti az időt, a férfiban lejátszódó folyamatokat *imparfait*-ban közvetíti, tehát párhuzamosnak és ismétlődőnek, szinte állapotszerűnek ábrázolja, azonban ennek a mintegy mozdulatlan időnek a középpontjában az elképzelt beteljesülés áll: a férfi szilárdan hiszi, hogy ha megtörné a várakozás varázsát, azzal megzavarná egy ‘legyőzhetetlen szükségszerűség’ (*une nécessité inéluctable*, 1099) előrehaladását, amely az ő számára dolgozik. A múlt és mégis álló időnek erre a paradoxonára rávésődik az „építkezés” képétől örökölt, az egész elbeszélés során ott lappangó halálmotívum: ennek az izotópiának a felbukkanását a végzetes feszültség indokolja, és nem véletlenül kapcsolódik össze a bizonyosra vett, de az időben mégis bizonytalanul lebegő „második találkozás” gondolatával.

A különös idővesztés, amelyben a férfi él, így magában hordoz egy időbeli pontot, amely mindenképpen elkövetkezik és mindent megváltoztat. Ez az alapvető időélmény a halálélmény: ‘Úgy tűnt neki, hogy létének végső határa ugyanakkor különös módon közelebb jött’⁵⁵ – de ugyanakkor ez a határ nem más, mint az a pillanat, amelyben megismerheti a lányt. Lezáratlan, mindentől függetlenedő, álomszerű élete egy tudatába épült bizonytalan bizonyosságon függ, amely eltörli a jövőt. Ebben a helyzetben, amikor a férfi a legtudatosabban éli át saját történetét, anélkül, hogy bármit is változtatni tudna rajta, be kell következnie a régóta előkészített fordultnak.

‘Úgy történt, ahogyan a férfi sejtette. A lány ismét eljött a fasorba’⁵⁶ – így kezdődik a második találkozás leírása. A narrátor a hosszú leíró szekvencia után visszatér a cselekményes *passé simple*-hez, és az *imparfait*-k most ehhez az alapidőhöz szolgáltatnak jellegzetes háttérrel. Ennek egyik összetevője természetesen az első találkozásra visszautaló „építkezés”, amely, mint a szemlélők láthatják, már csak befejezésre vár. Nem kevésbé érthető háttér-elem a férfi gondolata, amellyel az eseményt összefoglalóan értelmezi: ‘bizonyos volt benne, hogy sohasem kételkedett a lány visszatérésében’.⁵⁷ E rövid második találkozás

⁵⁴ *C’était comme s’il avait goûté tout à coup au philtre de la patience, à la volupté de la patience* (1098).

⁵⁵ *Le terme de son existence, en même temps, lui semblait s’être curieusement rapproché* (1099).

⁵⁶ *Il en fut comme il l’avait pensé. Elle repassa dans l’allée* (1101).

⁵⁷ *il fut certain qu’il n’avait jamais douté qu’elle reviendrait* (1101).

döntő újdonsága az, hogy az „építkezés”-motívum funkciója megváltozik. A szóban forgó helyszín eddig – fizikai valójában vagy emlékként – a ‘visszatérés’ helyszíne volt, a férfi lépteit és gondolatait újra és újra magához vonzotta; most azonban a feléptült falak közös szemlélése és pár higgadt szó után az ‘építkezés’ témájából az ‘emlékezés’ rémája bontakozik ki. Bizonyos értelemben persze a novella eddig is az emlékezésről szólt, pontosabban egy emlék metamorfózisairól és mozgósító erejéről, de a második találkozáskor a férfi és a lány egymást mint emlékezőket szemlélik és értelmezik. Mivel a történet a férfi lelkivilágának története, a narrátor a lányt is a férfi nézőpontjából láttatja: ő érti meg, hogy a lány ‘kezdi elfelejteni az „építkezést”’. A férfi tudja: most már ‘óra próbált pontosan visszaemlékezni, úgy, ahogyan ő emlékezett a lányra’,⁵⁸ azt kutatta, miért emlékszik rá ekkora erővel a férfi. Ez a második találkozás egyrészt zárt szövegegység (a rövid párbeszéd és a tekintetek játéka után a lány visszaindul a szállodába), másrészt azonban tovább erősíti a férfi mozdulatlan és mintegy tehetetlen vágyakozását, ami sejteti, hogy a jelenet döntő következménnyel fog járni.

A második találkozást követő szakaszban a narrátor visszatér a szoros időszámításhoz. A következő három napban ismét „külső” események történnek, amelyeket a narrátor továbbra is többé-kevésbé a férfi szemszögéből ad elő. A férfi és a lány között elmélyülő kommunikáció még mindig távoli kapcsolat marad: szokásos éttermi találkozásaik során a lány rámosolyog a férfira, aki tudatosan növeli a feszültséget azzal, hogy nem néz vissza bátorítón: a második találkozás óta bizonyos abban, hogy „utolsó találkozásuk” – valójában a várakozást lezáró találkozásuk – nem késhet már sokáig. A férfi lelkében már korábban ott lebegő bizonyosság határozott formát ölt, és elérkezünk egy olyan nyugvópontra, amely elvont formában a beteljesülést vetíti előre: a férfi értelmezése szerint, amelyet a narrátor nem cáfol meg, a lány nem kételkedhet benne, hogy tetszik⁵⁹ a férfinak; a lány boldognak látszik. Magához a beteljesüléshez azonban a ‘tartam’ motívumának kell ismét hangsúlyozottan megjelennie. A harmadik napon a férfi tekintetével azt sugallja, hogy ‘találkozásuk már csak az idő előrehaladásától függ, amely nem érkezett még el a kellő határig, és amelyet nem volna helyes siettetni’⁶⁰ – és valóban, az idő mintegy öntörvényűen hozza el a várakozás végét. A kettős vágy immár elfedi az emlékezést, amely a szereplőket nemrégén még visszafordította az első találkozás irányába: ebben a három

⁵⁸ *Elle essayait de se souvenir avec précision de lui comme lui se souvenait d'elle* (1102).

⁵⁹ A francia szövegben található *convenir* ige (‘megfelelni, alkalmasnak lenni’) absztraktabb, de visszaadhat konkrét jelentésárnyalatot.

⁶⁰ *leur rencontre ne dépendait plus maintenant que d'une durée qui n'était pas encore arrivée à son terme et dont il aurait été inutile d'interrompre le cours* (1104).

napban a férfi nem gondol többé az „építkezésre”. Az első nagy „téma”, amely a halál izotópiáját is bevezette, végérvényesen átadta helyét valami újnak és élettelinek, ami belőle született: ‘Ha az építkezés hasznos volt a maga idejében, most már egy elsüllyedt múlt mélyén hevert’.⁶¹

A narrátor bejelenti, hogy a várakozás befejeződött – a második találkozás utáni negyedik nap eseménye ez, történetmondó időben, *passé simple*-ben kimondva, a döntő találkozásig vezető szekvencia megnyitásaként, de a kimért történetben ez a negyedik nap még mindig csak a ‘küszöbön álló esemény’ (*événement imminent*, 1105) ideje. Az elbeszélés logikája szerint az előző időket mintegy fel kell számolni: a férfi még utoljára elmegy az „építkezés” helyszínére (a munka befejeződött), és úgy érzi, a másnapra elképzelt eseményig ‘az idő különös módon kitágult’ (*un temps curieusement prolongé*, 1105): mintha most minden okságtól szabadon élhetne, nagyon sokáig.

A férfi és a lány második találkozása óta a kommunikációs terükben történt változások előkészítették az ötödik napon, a történet utolsó napján bekövetkező eseménysort, amely koherens folytatás, de elemei és háttere merőben újak. Az emlékezés, benső konstrukció és vágyakozás témái után az elbeszélést olyan rematikus szekvencia zárja le, amelynek döntő alkotói a külső tér felszabadult felfedezése és a természeti környezet által hordozott erotikus konnotáció. A szálloda dohányzójában a két szereplő a nyílt tekintetekig jut el és a visszafogott mosolyt felváltó közös nevetésig – a lány szinte már ‘felkavaróan közönséges’, ‘felsőbbrendű’ nevetése olyasvalakié lehetett, aki ‘végre felindultság nélkül tud végigmenni a világ összes építkezésének fala mellett’.⁶² Majd a férfi elindul, távolabbról követi a lány. Fontos állomás a szálloda mellé települt vásári mulatság: a piros sátrak és a főtéren táncoló falusiak az olvasó számára kontrasztba kerülnek az elbeszélés komor kiindulópontjával, az „építkezéssel”. A találkozás azonban egy távolabbi világban fog megtörténni, a tóból kiszögellő, csaknem zárt, nádas öböl (*crique*) partján. A férfi, aki rövid időre szem elől tévesztette a lányt, egyedül gázol át a nádason az öböl, lágy talajon, kusza vízi növényzet között. A sárga és égő-lila virágok valamilyen teljességben olvadnak egybe; a sárgák merev szárúkkal és ‘nyugtalanító tisztaságukkal’ (*une inquiétante lucidité*, 1107) ellenállnak a szélnek és a víz bágyasztó hatásának; a hajlékony és bársonyos szárú lilák nő módjára (*femelles*) engednek; ‘átlelkesült és engedelmes pompájukba hal bele a sárga virágok világossága’.⁶³ A férfi reakciója ér-

⁶¹ *Si le chantier avait eu son temps d'utilité, il gisait maintenant dans un passé entièrement englouti* (1105).

⁶² A szövegben a *chantier* szó utoljára ebben a feloldó kontextusban fordul elő (*Ce pouvait être le rire supérieur de celle qui peut enfin sans émoi longer les murs de tous les chantiers du monde*, 1106).

⁶³ *c'était en elles que se mourait la clarté des fleurs jaunes, dans leur splendeur extasiée, toujours prête à céder* (1107).

zéki és intellektuális egyszerre: ‘a jelenlét és az emlékezés heves hulláma’⁶⁴ szökik testébe, és úgy érzi, lénye már merő eszmélet. A férfi átlényegülését a narrátor kettős szemantizmusú szóval érzékelteti: *il eut l'impression d'être comblé de connaissance* (1108) nem jelentheti egyszerűen azt, hogy ‘úgy érezte, eltölti a megismerés / a tudás’, mivel nem mellőzhetjük a *connaissance* szó különböző kifejezésekben megjelenő ‘öntudat’ értelmét.

Miközben felérkezik erre a benső csúcsra, a férfi kilép a nádasból. Az öböl túlsó partján áll a lány, és nézi, hogyan halad feléje a férfi. A szöveg utolsó mondata ez – természetesen felidézi az első képet, a lány megjelenését az „építkezés” melletti fasorban.⁶⁵ És a befejezés meggyőzi a visszatekintő olvasót arról, hogy a novella, az időnek és a vágyakozásnak ez a költeménye hézagok nélkül, összefüggő terv szerint valósult meg, annak az ívnek a mentén, amely a lányt, a férfit róluk alkotott képét és a férfi önmagával-találkozását a szorongástól felemeli az élet teljességéig.⁶⁶

Irodalomjegyzék

- COMBETTES, B. 1988. *Pour une grammaire textuelle. La progression thématique*. Bruxelles: De Boeck-Wesnael–Paris-Gembloux: Duculot.
- GREIMAS, A. J. 1966. *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.
- Groupe µ 1990. *Rhétorique de la poésie*. Paris: Seuil.
- LIPS, M. 1926. *Le style indirect libre*. Paris: Payot.
- PETŐFI S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SKUTTA F. 1981. *Aspects de la narration dans les romans de Marguerite Duras*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- SKUTTA F. 1987. Aspects linguistiques de l'analyse du récit. In: Kiss Sándor–Skutta Franciska. *Analyse grammaticale – analyse narrative*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 71–101.
- TODOROV, T. 1966. Les catégories du récit littéraire. In: *Communications* 8. 125–151.

The Poem of Time. Coherence in Marguerite Duras' Short Story *Les Chantiers*

This paper provides a structural analysis of a little known work of the French novelist Marguerite Duras. The global coherence of the text has three main aspects: the slow and

⁶⁴ *un flux violent de présence, de mémoire* (1108).

⁶⁵ Elemzésünk e ponton is összhangban van Petőfi S. János konstringencia-fogalmával („a tényállások közötti tényleges vagy feltételezhető kapcsolat”, Petőfi 2004: 100).

⁶⁶ Az 1. jegyzetben szereplő életműkiadásban a kommentátor, Robert Harvey megjegyzi, hogy a novella inkább lelki mozzanatok, mintsem cselekvések története (1526): rítusokra emlékeztető ismétlésekből bomlik ki „valami nagyon egyszerű zene” (1534).

Az idő költeménye

conscious elaboration of erotic desire in the mind of the protagonist; the significant alternation of narrative sequences and psychological descriptions in the construction of the plot; finally, the intersection of several thematic threads (*isotopies*) carrying symbolic values. The careful setting of temporal frames and the importance attached to the functioning of memory lend to the text a poetic dimension.